

۲۷۲

۳۶۰

۱-

عبات عالیات در روابط ایران

و عثمانی قرن نوزدهم

(با تأکید بر عصر عبدالحمید دوم)

دکتر رسول عربخالی

عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور

زمستان ۱۳۹۳

عرب‌خانی، رسول، ۱۳۵۶-

عتبات عالیات در روابط ایران و عثمانی قرن نوزدهم (با تأکید بر عصر عبدالحمید دوم) / رسول عرب‌خانی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۹۳.

پنج، ۳۵۴ ص. مصور. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۹۳: تاریخ؛ ۶۲)

ISBN: 978-964-971-974-0

بها: ۱۲۶۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۱۶۱]-۱۶۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. شیعه - عراق - تاریخ. ۲. عبدالحمید دوم، سلطان عثمانی، ۱۸۴۲-۱۹۱۸ م. ۳. عراق - تاریخ - قرن ۱۹ م.
۴. ایران - روابط خارجی - عراق. ۵. عراق - روابط خارجی - ایران. ۶. ترکیه - روابط خارجی - ایران. ۷. ایران -
روابط خارجی - ترکیه. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی. ج. عنوان.

۲۹۷ / ۵۳۰۹۵۶۷

BP ۲۳۹/ع۳۴۴۳ ۱۳۹۳

۳۵۸۹۰۶۱

شماره کتابشناسی ملی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی
آستان قدس رضوی

عتبات عالیات در روابط ایران و عثمانی قرن نوزدهم (با تأکید بر عصر عبدالحمید دوم)

مؤلف: دکتر رسول عرب‌خانی (عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

«پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی»

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۳

تعداد: ۲۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۲۶۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشران محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰) - شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰
ص.پ. ۳۷۱۸۵-۳۷۱۵۱ • تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی آسکو، تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۰۲۶۰۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، صندوق پستی: ۹۱۷۳۵-۳۶۶، تلفن و دورنگار واحد فروش: ۰۵۱-۳۲۲۳۰۸۰۳

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
معرفی و نقد منابع.....	۹

بخش اول: جغرافیای تاریخی، سیاسی و مذهبی عتبات عالیات

۱-۱. جغرافیای تاریخی عراقی عرب و عتبات عالیات.....	۱۵
۱-۱-۱. نجف اشرف.....	۲۳
۱-۱-۲. کربلا.....	۲۷
۱-۳. کاظمین.....	۳۱
۲-۲-۴. سامرا.....	۳۴
۲-۱. زمینه‌های تاریخی گسترش تشیع در عراق.....	۳۷
۳-۱. ساخت اداری و سیاسی حاکمیت عثمانی در عتبات عالیات.....	۴۶

بخش دوم: تشیع عراق در مناسبات سیاسی ایران و عثمانی

۱-۲. مدخل تاریخی: پیشینه تاریخی اختلافات ایران و عثمانی در عراق شیعه.....	۵۵
۲-۲. جایگاه سیاسی- مذهبی عراق در امپراتوری عثمانی.....	۷۰
۱-۲-۲. تشیع عراق در سیاست دینی عبدالحمید دوم.....	۸۳
۲-۲-۲. گسترش تشیع در عراق دوره عبدالحمید دوم و سیاست دولت عثمانی در قبال آن.....	۸۳
۳-۲. اهمیت عتبات عالیات در سیاست ایران.....	۱۰۱
۱-۳-۲. علمای ایرانی- شیعی مقیم عراق عرب و تأثیر آنها بر سیاست داخلی ایران.....	۱۱۷
۲-۳-۲. نقش عتبات عالیات در نهضت مشروطیت ایران.....	۱۱۷

بخش سوم: مسائل اجتماعی ایرانیان در عتبات عالیات و دولت عثمانی

۱-۳. مسئله زیارت و تدفین ایرانیان و رفتار کارگزاران عثمانی.....	۱۲۹
---	-----

۱۴۲	 مسائل حقوقی ایرانیان مقیم
۱۴۹	 ۲-۳. منازعات فرقه‌ای شیعه و سنی - ایرانی و عثمانی در عتبات عالیات
۱۵۷	 نتیجه
۱۶۱	 کتابنامه
۱۷۱	 پیوست: اسناد (آرشیو عثمانی نخست‌وزیری)
۳۲۳	 نمونه‌هایی از اصل اسناد
	نمایه‌ها
۳۳۱	 نمایه اشخاص
۳۴۶	 نمایه مکان‌ها، سازمان‌ها، نهادها و ...

مقدمه

عُتبات عالیات عراق که شامل شهرهای شیعه‌نشین (نجف، کربلا، کاظمین و سامرا) است همواره از قرن شانزدهم تا زمان فروپاشی امپراتوری عثمانی به عنوان یکی از نقاط اتصال جامعه ایران و عثمانی و عنصری تأثیرگذار در مناسبات سیاسی دولت‌های مزبور به شمار می‌آمد. وجود مقدس‌ترین آرامگاه‌های شیعیان در عُتبات عالیات موجب می‌شد نگاه مردم و دولت ایران همواره به این بخش از امپراتوری عثمانی بیش از دیگر مناطق معطوف باشد. سالانه تعداد بی‌شماری زائر از ایران برای زیارت این اماکن مقدس راهی می‌شدند که این خود منشأ پیامدهای فراوان اجتماعی، اقتصادی و سیاسی برای هر دو جامعه ایران و عثمانی بود. از سوی دیگر، موقعیت جغرافیایی این سرزمین، به عنوان کانون اصلی اقلیت شیعه در امپراتوری حنفی مذهب عثمانی، همجواری با ایران به عنوان مقتدرترین دولت شیعی، دوری از مرکز امپراتوری، حضور رهبران شیعه مذهب ایرانی، فعالیت‌های مذهبی شیعیان، خودسری و سیاست‌بازی‌های پاشاهای بغداد که چندان هم فرمانبری از استانبول نداشتند، چالش‌هایی را در روابط میان دو دولت در سراسر قرن نوزدهم پدید آورد.

تا پیش از انعقاد صلح ذهاب (۱۰۴۹ق/۱۶۳۹م) و تثبیت مرزها، هر یک از دولت‌های ایران و عثمانی نهایت تلاش خود را برای تسلط بر عُتبات عالیات به کار می‌بردند. این رقابت و هم‌آوردی سبب کشمکش‌های ممتد سیاسی-نظامی میان دولت‌های ایران و عثمانی در طول سالیان دراز شد. دولت ایران به دلیل پیشینه و پیوستگی‌های تاریخی و نیز مشترکات فرهنگی-مذهبی با این سرزمین، تسلط بر این شهرها را حق تاریخی و طبیعی خود می‌دانست و سعی داشت به گونه‌های مختلف این مناطق را در حاکمیت خود نگه دارد. از سوی دیگر،

امپراتوری عثمانی نیز با ادعای خلافت سرزمین‌های اسلامی و دفاع از تمامیت ارضی خود می‌خواست همه این سرزمین‌ها تحت سیطره‌اش باشند. پس از انعقاد معاهده ذهاب و سرانجام فروپاشی دولت شیعه مذهب صفوی، اگرچه طی سال‌های آتی نیز تلاش‌های پراکنده‌ای در راستای الحاق عتبات عالیات به خاک ایران صورت گرفت، اما حاکمان ایران برای همیشه از استقرار دوباره حاکمیت خود بر این شهرها ناکام ماندند.

با ورود به قرن نوزدهم و آغاز سلطنت خاندان قاجاریه (۱۷۹۶-۱۹۲۵م) نفوذ معنوی عتبات عالیات بر شئونات سیاسی-اجتماعی ایران بیش از پیش شد. مهاجرت تدریجی علمای مقتدر شیعه به‌عنوان رهبران دینی مردم از ایران به عراق، افزایش نفوذ سیاسی-اجتماعی آنان و ورود بیش از پیش ایشان در عرصه سیاسی، عتبات عالیات را به مرکز رهبری دینی تشیع مبدل ساخت. پادشاهان قاجاریه به دلیل پیوندهای گریز ناپذیری که با رهبران مذهبی شیعه داشتند، برای کسب مشروعیت دینی سلطنت خود، نیازمند حمایت علمای یاد شده بودند، از سوی دیگر، در راستای ادعای تاریخی خود به‌عنوان متولی و حامیان اصلی تشیع تلاش می‌کردند تسلط خود را بر این مناطق بیشتر کنند تا بدین وسیله رضایت مردم ایران را فراهم آورند.

به‌همین ترتیب عراق شیعی، نیمه پایانی قرن نوزدهم مصادف با عصر عبدالحمید دوم (۱۸۷۶-۱۹۰۹م) به چند جهت در میان ولایات شرقی امپراتوری از اهمیت بسزایی برخوردار بود: نخست از جهت گسترش موج شیعه‌گرایی به‌ویژه در میان عشایر جنوب عراق؛ دوم، وجود محذورات سیاسی در عراق به دلیل اشتراکات تاریخی-مذهبی جامعه شیعی عراق با جامعه و دولت ایران؛ سوم، نحوه تعامل با شیعیان و رهبران مذهبی صاحب نفوذ ساکن در عتبات عالیات؛ چهارم توانمندی‌های معنوی بالقوه این سرزمین برای تنظیم مناسبات سیاسی-اقتصادی با ایران؛ پنجم، رقابت عناصر شیعی و سنی محلی با یکدیگر؛ ششم، ظرفیت عتبات عالیات در پیشبرد سیاست اسلام‌گرایی و اتحاد اسلام.

اهمیت اماکن مقدس شیعی در عراق تنها منحصر به موارد پیش گفته نبود بلکه، این سرزمین محل حضور ایرانیان بی‌شمار و فعالان سیاسی مخالف حاکمیت سیاسی ایران نیز بود که در انتقال جریان‌های اصلاحات و تجدد از عثمانی به ایران نقش مؤثری ایفا کردند. بخش اعظم رهبری جنبش اصلاحات و ضد استبدادی ایران که سرانجام به جنبش مشروطه‌خواهی ختم شد، از سوی علمای شیعه و از عتبات عالیات هدایت می‌شد. همچنین، عتبات عالیات

به عنوان یکی از راه‌های آگاهی و شناخت هرچه بیشتر عثمانی از تحولات جامعه ایران تلقی می‌شد.

هدف پژوهش حاضر، بررسی جایگاه عتبات عالیات و نحوه تأثیر آن در مناسبات ایران و عثمانی در نیمه دوم قرن نوزدهم است. در این کتاب تلاش می‌شود به یک سؤال اصلی پاسخ داده شود و در ذیل این سؤال، پرسش‌های فرعی دیگری نیز مطرح خواهند شد که در فصل‌های مختلف تحقیق در پی ارائه جواب‌هایی برای آنها خواهیم بود.

عناصر تعیین‌کننده در مناسبات سیاسی میان ایران و عثمانی در سرزمین عتبات عالیات چیست؟ یا عتبات به این سؤال محوری چنین به نظر می‌رسد که علمای عالی‌مقام شیعه مقیم عتبات عالیات به عنوان رهبران مذهبی و غیررسمی مردم ایران، نقش مهمی در مدیریت افکار عمومی جامعه ایران و مسائل مختلف شیعیان داخل عراق ایفا می‌کردند و هر دو دولت ایران و عثمانی سعی داشتند از این ظرفیت برای پیشبرد سیاست‌های خود استفاده کنند. موقعیت جغرافیایی این سرزمین به عنوان کانون اصلی اقلیت شیعه در امپراتوری حنفی مذهب عثمانی، هم‌جواری با ایران به عنوان مقتدرترین دولت شیعی و اشتراکات تاریخی فرهنگی و مذهبی ساکنان آنجا با جامعه ایران، وجود مزار امامان شیعه و در نهایت دوری این سرزمین از مرکز امپراتوری عثمانی از عناصر تعیین‌کننده دیگر در روابط سیاسی میان دو دولت می‌تواند به حساب آید.

برخی سؤال‌های فرعی دیگر نیز در امتداد سؤال اصلی تحقیق مطرح می‌شوند: آیا اصولاً مسأله‌ای به نام گسترش تشیع در عراق قرن نوزدهم وجود دارد؟ در صورت وجود چنین واقعیتی، آیا دولت ایران نقشی در تبلیغات گسترش تشیع در عراق داشت؟ مکانیسم‌های گسترش تشیع در عراق قرن نوزدهم بر چه ارکانی استوار بودند؟ سیاست‌های دولت عثمانی در قبال فعالیت‌های شیعه‌گرایی چه ماهیتی داشتند؟ اسباب و زمینه‌های اقتدار علمای عالی‌مقام شیعه در عتبات عالیات بر چه اصولی استوار بوده‌اند؟ مناسبات رهبران مذهبی عتبات با دولت ایران و دولت عثمانی چگونه بود؟ جایگاه علمای عالی‌مقام شیعه در تحولات داخلی ایران از جمله مشروطیت چه بود؟ نگاه دولتمردان عثمانی به مسأله زائرین ایرانی، اختلافات محلی میان شیعه و سنی و حقوق تابعیت شیعیان و ایرانیان ساکن عتبات عالیات چگونه بود؟ و سؤال‌های از این دست.

اگرچه تاکنون مقالات مختلفی از سوی محققان غیر ایرانی اعم از ترک و غیرترک درباره موضوع عراق شیعه قرن نوزدهم به نگارش درآمده، اما قسمت اعظم آنها تنها بخشی از موضوع،

یعنی مسأله تشیع و گسترش آن در عراق پایان قرن نوزدهم را بررسی نموده‌اند و به همه ابعاد آن توجه نکرده‌اند. دیگر اینکه، در این پژوهش‌ها جایگاه دولت و جامعه ایرانی فراموش شده و از نقش عتبات عالیات در مناسبات ایران و عثمانی سخنی به میان نیامده است. بسیاری از پژوهش‌های غیر ترک، نظیر آثار عربی و غربی که در این کتاب نیز به برخی از آنها اشاره شده، در بسیاری موارد توانسته‌اند بی‌طرفی خود را در تحلیل مسائل مربوط حفظ کنند. به نظر می‌رسد یکی از کاستی‌های جدی تحقیقات این دسته از مورخان، آشنایی ناکافی با ابعاد مختلف تاریخی، سیاسی و اجتماعی مذهب شیعه، سیاست و جامعه ایران قرن نوزدهم و نیز دسترسی نداشتن به اسناد و اطلاعات منابع ایرانی بوده است. در هر صورت، شکی نیست که هر تحقیقی که درباره عراق شیعه قرن نوزدهم صورت پذیرد، بدون شناخت این دو محور سودمند نخواهد بود. در پژوهش حاضر، با تکیه بر منابع معتبر آرشیوی عثمانی و منابع ایرانی، اعم از اسناد و متون تاریخی دست اول، کوشش شده با روشی انتقادی و منطبق با اصول روش پژوهش تاریخی به ابعاد مختلف این موضوع پرداخته شود.

کتاب حاضر در سه بخش تدوین یافته است. بخش اول به جغرافیای طبیعی و تاریخی عراق می‌پردازد. در این بخش نخست با تکیه بر منابع جغرافیای تاریخی به بررسی ویژگی‌های کلی طبیعی و جغرافیایی عراق، از جمله حدود و ثغور این منطقه از نخستین قرن‌های اسلامی تا قرون جدید اشاره شده و نکات مهمی که از دید جغرافی‌نگاران و مورخان و سیاحان مطرح شده است، نظیر تغییر محدوده جغرافیایی عراق در دوره‌های مختلف تاریخی، اهمیت رودهای دجله و فرات در آبادانی شهرها، اهمیت علمی و فرهنگی این منطقه و جایگاه سیاسی و دینی شهرهای آن در تاریخ اسلام، مورد بحث قرار گرفته‌اند. آنگاه به‌طور خاص و شروح‌تر شهرهای شیعه‌نشین عراق که اصطلاحاً به آنها «عتبات عالیات» می‌گویند و موضوع اصلی تحقیق حاضر را تشکیل می‌دهند، بررسی شده‌اند. در این قسمت با جزئیات بیشتری در خصوص جغرافیا، تاریخ، سیاست، ویژگی‌های جمعیتی و فرهنگی شهرهای مقدس شیعه و نحوه ارتباط آن با تشیع و نیز ایرانیان از سال‌های آغازین اسلامی تا پایان قرن نوزدهم سخن رفته و هدف از این توضیحات آشنا ساختن ذهن خوانندگان با فضای فرهنگی مذهبی حاکم بر شهرهای یاد شده است تا بدین‌وسیله زمینه لازم برای ورود به بحث اصلی پژوهش در بخش‌های بعد فراهم آید. موضوع ارتباط جنوب عراق با تشیع و چگونگی آن در فصل بعدی با عنوان زمینه‌های تاریخی

گسترش تشیع در عراق مورد مطالعه قرار گرفته است. در این قسمت اطلاعات تاریخی مندرج در متون اسلامی نشان می‌دهند که این بخش از عراق از همان سال‌های نخستین هجری بذره‌های تشیع را در خود داشتند و حوادث سیاسی روزگار به همراه برخورداری از موقعیت جغرافیایی ویژه، زمینه‌های رشد و گسترش سریع آن را فراهم آوردند. موضوع پایانی بخش اول در خصوص ساختار اداری سیاسی حاکمیت عثمانی در عراق و عتبات عالیات است.

بخش دوم، با یک مدخل تاریخی درباره مناسبات ایران و عثمانی از زمان شکل‌گیری حاکمیت عثمانی بر عراق شروع می‌شود. دگرگونی‌هایی که با ظهور دولت ملی صفویه در ایران و انتخاب تشیع به عنوان مذهب رسمی بوجود آمدند مرحله جدیدی از کشمکش‌ها و رقابت‌ها میان ایران و عثمانی را در عراق بوجود آوردند که تا قرن‌های بعد نیز به طول انجامیدند. شهرهای شیعی عراق بارها میان دو دولت دست به دست شدند و قراردادهای و معاهدات بسیاری میان آنها در خصوص انتظارات و منافع که در عراق داشتند، منعقد شدند. بررسی این کشمکش‌ها بر سر تصاحب عراق شیعه از قرن شانزدهم تا شروع عصر عبدالحمید دوم موضوع بحث این قسمت را تشکیل می‌دهد. در فصل بعد با عنوان اهمیت سیاسی - مذهبی عتبات برای دولت عثمانی، نخست خطوط اساسی سیاست مذهبی عثمانی در دوره عبدالحمید دوم با تکیه بر دو مفهوم خلافت و سیاست پان‌اسلامیزم مورد مطالعه قرار گرفته، آنگاه نقش شیعیان عراق در چارچوب این سیاست بررسی شده است. در اینجا نشان داده می‌شود که چگونه روشنفکران ایرانی در همکاری تنگاتنگ با علمای مقیم عتبات عالیات زمینه اتحاد میان شیعه و سنی را با محوریت خلافت عثمانی فراهم می‌آوردند. در جای دیگری از این بخش همچنین به موضوع گسترش تشیع در عراق و سیاست‌های باب‌عالی در قبال آن پرداخته شده است. گسترش تشیع در عراق که یکی از بحث‌های مورد علاقه محققان در دهه‌های اخیر را تشکیل می‌دهد، جای مهمی را در پژوهش حاضر به خود اختصاص داده است و یکی از اصلی‌ترین مباحث مطرح شده به‌شمار می‌آید. در این قسمت نظریات محققان مختلف بررسی و تجزیه و تحلیل شده و سعی شده با تکیه بر منابع مستند ترکی، ایرانی و عربی، تصویر به نسبت جامع و روشنی از اصل موضوع و ابعاد مختلف آن ارائه گردد.

فصل دوم بخش دوم به بررسی میزان نقش علمای ایرانی شیعی مقیم عراق در امور سیاسی - اجتماعی داخل ایران می‌پردازد. در این قسمت، نخست با تکیه بر دو مفهوم کلیدی

مرجعیت و اجتهاد، ریشه‌های تاریخی و فکری نفوذ علمای شیعه در جامعه ایران مطالعه می‌شود، آنگاه عملکرد آنان در عراق عثمانی و نیز تأثیری که در سیاست داخلی ایران می‌گذاشتند، تحلیل و بررسی خواهد شد. در گفتار دیگر این بخش، نقش عتبات عالیات در جنبش مشروطه ایران مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. برای ورود به بحث، نخست تاریخچه تماس‌های جامعه ایران با تحولات جدید عثمانی از آغاز قرن نوزدهم و تأثیرپذیری ایران و روشنفکران ایرانی از حرکت‌های اصلاحی عثمانی در چند مقطع مهم تاریخی بیان شده، آنگاه مستقیماً به جایگاه عتبات عالیات در حوادث پیش از مشروطه و پس از آن پرداخته شده است.

بخش سوم پژوهش حاضر درباره مسائل مرتبط با ایرانیان مهاجر و ساکن در عتبات عالیات و جایگاه این بخش از جمعیت عراق در نظام سیاسی-اجتماعی و حقوقی امپراتوری عثمانی است. در فصل اول، پیرامون یکی از مهم‌ترین موارد پیونددهنده عراق عثمانی با جامعه ایران، یعنی مسأله زیارت اماکن مقدس سخن رفته است. نحوه عزیمت ایرانیان به شهرهای مقدس و پیامدهای آن، تعداد زائرین، حمل‌خانه‌ها برای دفن در گورستان‌های عتبات عالیات و مسائل مربوط به آن، رفتار کارگزاران عثمانی با زائرین و مناسبات دو دولت ایران و عثمانی در این خصوص، مباحث این فصل را تشکیل می‌دهند. مسائل حقوقی ایرانیان ساکن عتبات عالیات، نظیر تابعیت، مالکیت، ازدواج با اتباع عثمانی، سربازی و پرداخت عوارض شهری، موضوع‌هایی هستند که ایرانیان در زندگی روزمره با آنها مواجه بودند. موضوع یاد شده در فصل دوم بخش سوم مطالعه و بررسی شده است. آخرین فصل بخش سوم که در واقع آخرین گفتار کتاب نیز هست، در خصوص مناقشه‌های مذهبی و حوادثی است که میان اهالی سنی و شیعی عتبات عالیات به وقوع پیوسته است. در میان مطالب این فصل از عملکرد باب عالی، صاحب منصبان حکومت محلی عراق، رهبران مذهبی شیعه و دولت ایران در ارتباط با این مناقشه‌ها نیز سخن به میان آمده است.

در پایان کتاب، برای استفاده بیشتر محققان محترم، گزیده‌ای از اسناد مرتبط با عتبات عالیات آرشیو عثمانی نخست‌وزیری ترکیه ضمیمه شده است. این اسناد که تعدادشان به بیش از یکصد برگ می‌رسد و برای نخستین بار ترجمه فارسی آنها در ایران و ترکیه منتشر می‌شود، موضوعات مهم سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مرتبط با عتبات عالیات و تاریخ روابط ایران و عثمانی از سال‌های ۱۲۷۶ تا ۱۳۳۲ق را دربرمی‌گیرند. مطالعه اسناد مزبور که به ترتیب

تاریخی تنظیم شده‌اند، افزون بر محققان تاریخ عثمانی برای علاقه‌مندان تاریخ معاصر نیز که درباره تاریخ سیاسی و مناسبات دین و قدرت در ایران معاصر تحقیق می‌کنند خالی از فایده نخواهد بود. نمونه‌هایی از اصل اسناد، به همراه تصاویری از عتبات عالیات در قرن نوزدهم به صفحات پایانی افزوده شده‌اند.

در نگارش این کتاب از کمک‌های افراد و نهادهای بسیاری بهره‌مند شده‌ام. در میان نهادهای تحقیقی، ابتدا باید از آرشیو نخست‌وزیری عثمانی در استانبول سپاسگزاری کنم که با مهربانی امکان استفاده از این آرشیو ارزشمند را فراهم آوردند. همچنین متشکرم از مسئولان کتابخانه ایسام (İSAM) در استانبول که با ایجاد یک فضای آرامش‌بخش و پر از گنجینه‌های کتاب‌ها و روزنامه‌ها از پژوهشگران مراجعه‌کننده به گرمی استقبال می‌کنند و منابع کتابخانه را با روی گشاده در اختیار آنها قرار می‌دهند.

سپاسگزارم از مسئولان کتابخانه‌های دانشگاه غازی آنکارا و کتابخانه بنیاد تاریخ ترک که در طول دوره اقامت در ترکیه از آنها استفاده کامل بردم. در ایران نیز از آرشیو وزارت خارجه، آرشیو و کتابخانه اسناد ملی ایران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه گروه تاریخ دانشکده ادبیات این دانشگاه برای دسترسی به منابع بهره‌مند شده‌ام که از مسئولان آنها نیز سپاسگزارم.

همچنین لازم می‌دانم مراتب قدرشناسی و سپاس بی‌پایان خود را نثار استادان و محققان عثمانی‌پژوه در ایران و ترکیه کنم که در این تحقیق از راهنمایی‌ها و تذکرات ایشان بهره‌های فراوان بردم. جناب آقای دکتر توفان گوندوز، استاد تاریخ میانه دانشگاه حاجت تپه آنکارا با شناخت خوبی که هم‌زمان به تاریخ و جامعه ایران و عثمانی دارند، نگارنده را در طرح بسیاری از ایده‌ها و نیز دسترسی به منابع، راهنمایی‌های فراوان کردند. عثمانی‌شناسان برجسته، آقایان دکتر کاظم یاشار کوپرامان، رئیس سابق دپارتمان تاریخ دانشگاه غازی، دکتر محمدتقی امامی خوبی، استاد دانشگاه تهران و نیز دکتر مصطفی توران استاد تاریخ معاصر عثمانی و جمهوریت در دانشگاه غازی به همراه دکتر حسن حضرتی، دکتر نصرالله صالحی و دکتر حسن زندیه هریک به سهم خود و در مراحل مختلف تحقیق و نگارش مرا مورد حمایت و لطف خود قرار دادند؛ به‌ویژه فرهیخته ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین رمضان محمدی مدیر محترم گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه که زمینه انتشار اثر را فراهم نمود، از همه ایشان سپاسگزارم.

بر خود لازم می‌دانم از مجموعه «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و نیز «بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی» که انتشار مشترک این پژوهش را پذیرا شدند، قدردانی کنم.

در پایان متذکر می‌شوم همانند همه کارهای تحقیقی در حوزه تاریخ، این پژوهش نیز از کاستی‌ها بری نیست و نگارنده به‌رغم کوشش و دقتی که در نگارش این اثر صرف کرده، ممکن است دچار بسیاری خطاها نیز شده باشد که مسئولیت آن را می‌پذیرم. امیدوارم با تذکرات صاحب‌نظران محترم در تصحیح آن بکوشم.

فرصت را مغتنم شمرده از کارشناس گروه تاریخ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، جناب آقای حسن نصراللهی در هماهنگی‌های اداری و آقای اسماعیل یارمحمدی در نمونه‌خوانی نهایی و استخراج نمایه‌های اثر، تشکر می‌کنم.

ومن الله التوفیق

رسول عربخانی

تابستان ۱۳۹۳

www.ketab.ir